

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ҲУЗУРИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ
ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**ЧОРВАЧИЛИҚДА СЕЛЕКЦИЯ ИШИНИНГ ИЛҒОР
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
МОДУЛИ БЎЙИЧА**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тузувчи:

Тошкент – 2015

МУНДАРИЖА

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ	3
МАЪРУЗА МАТНИ.....	11
Чорва молларини урчитиш фанининг халқ хўжалигидаги аҳамияти. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини келиб чиқиши ва эволюсияси	11
Зот ҳақида тушунча, зотни яратиш омиллари	17
АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР	22
Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг конституцияси ва экстерери	22
ТЕСТ САВОЛЛАРИ	26

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

“Тасдиқлайман”

Тармоқ маркази директори

_____ **С.С.Гулямов**
“ _____ ” _____ **2015 йил**

ЧОРВАЧИЛИКДА СЕЛЕКЦИЯ ИШИНИНГ ИЛҒОР
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ МОДУЛИНИНГ
ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Зоотехния (турлари бўйича) ОТМ таълим йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича умумкасбий ва ихтисослик фанларидан дарс берувчи педагоглар учун

Тошкент – 2015

Модулнинг ўқув дастури Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2015 йил 7 январдаги 1-сонли баённомаси билан маъқулланган.

ТУЗУВЧИ:

Холмирзаев Д. – “Зоотехния, хайвонлар генетикаси ва урчитиш” кафедрасининг профессори, қишлоқ хўжалик фанлари доктори
Амиров Ш.Қ. – “Зоотехния, хайвонлар генетикаси ва урчитиш” кафедрасининг доценти вазифасини бажарувчи, қишлоқ хўжалик фанлари номзоди

ТАҚРИЗЧИЛАР:

Тошкент давлат Аграр университетининг Зоотехния кафедраси доценти-Б.Хамроқулов.
Юсупов С.Ю – Ўзбекистон қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий тадқиқот институтининг директори,
профессор қишлоқ хўжалик фанлари доктори Хайдаров К.Х. – “Яйлов чорвачилиги ва хайвонларни озиклантириш технологияси” кафедрасининг доценти, к.х.ф., номзоди

Ўқув дастурлари Тошкент давлат аграр университети Илмий кенгашида тавсия қилинган (2014 йил 27-ноябрдаги 7-сонли баённома).

Кириш

Дастур олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий тайёргарлиги даражасини ривожлантириш, уларнинг илғор педагогик тажрибаларни ўрганишлари ҳамда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича малака ва кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Олий таълим муассасалари “Зоотехния” (турлари бўйича) таълим йўналишлари ва мутахассисликлари умумкасбий ва махсус фанлардан дарс берувчи педагоглар малакасини ошириш курсининг мақсади – педагогик фаолиятга назарий ва касбий тайёргарликни таъминлаш ва янгилаш, касбий компетентликни ривожлантириш асосида таълим – тарбия жараёнларини самарали ташкил этиш ва бошқариш бўйича билим, кўникма ва малакаларни такомиллаштиришга қаратилган.

Олий таълим муассасалари “Зоотехния” (турлари бўйича) таълим йўналишлари ва мутахассисликлари умумкасбий ва махсус фанлардан дарс берувчи педагоглар малакасини ошириш курсининг вазифаси – педагогик кадрлар тайёргарлигига қўйиладиган талаблар, таълим ва тарбия ҳақидаги хужжатлар, педагогика ва психологиянинг долзарб муаммолари ва замонавий концепциялари, амалий хорижий тил, хорижий таълим тажрибаси, педагогнинг шахсий ва касбий ахборот майдонини лойиҳалаш, педагог кадрларнинг малакасини ошириш сифатини баҳолаш ишлари мазмунини ўрганишга йўналтиришдан иборат.

I. Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Чорвачиликда селекция ишининг илғор технологиялари” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини ветеринариянинг замонавий муаммолари ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, фаннинг муаммоларни аниқлаш, таҳлил этиш ва баҳолаш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Чорва маҳсулотларини ишлаб чиқиш, сақлаш ва қайта ишлаш технологиясининг илмий асослари” модулининг вазифалари:

- Чорва маҳсулотларини ишлаб чиқиш, сақлаш ва қайта ишлаш технологиясининг илмий асослари жараёнини технологиялаштириш билан боғлиқликда юзага келаётган муаммоларни аниқлаштириш;
- тингловчиларнинг ветеринария фанидаги инновациялардаги таҳлил этиш кўникма ва малакаларини шакллантириш;
- фан бўйича педагогик муаммоларни ҳал этиш стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этишга ўргатиш.

Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

“Чорва маҳсулотларини ишлаб чиқиш, сақлаш ва қайта ишлаш технологиясининг илмий асослари” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- зоотехния йўналиши умуммутахассислик ва мутахассислик фанларининг дидактик асосларини;
- зоотехния йўналиши умуммутахассислик ва мутахассислик фанларини ўқитиш бўйича инновацияларни;
- зоотехния соҳасидаги сўнгги ютуқларни;
- зоотехния йўналиши доирасидаги мутахассислик фанларини ўқитиш бўйича илғор хорижий тажрибаларни;
- зоотехния йўналиши доирасидаги фанларни ўқитиш бўйича педагогик маҳорат асосларини билиши керак.
- зоотехния йўналиши фанларидан электрон ўқув материалларини ярата олиш технологияларини билиши ҳамда улардан таълим жараёнида фойдаланиш;
- зоотехния йўналиши педагогларида касбий билимларни такомиллаштириш жараёнида ўз-ўзини ривожлантиришга бўлган онгли эҳтиёжни шакллантириш;
- таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқариш кўникмаларига эга бўлиши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Чорвачиликда селекция ишининг илғор технологиялари”, “Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини илмий асосланган норма асосида боқиш тизимининг асосий элементлари” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар чорва маҳсулотларини ишлаб чиқиш, сақлаш ва қайта ишлаш технологиясининг илмий асослари муаммоларини аниқлаш, уларни таҳлил этиш ва баҳолаш, оптимал ва муқобил ечим топишга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоги:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси				
			жами	Назрий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот	
1.	Чорва молларини урчитиш фанининг халқхўжалигидаги аҳамияти. қишлоқ хўжалик ҳайвонларини келиб чиқиши ва эволюцияси	2	2	2			
2.	Зот ҳақида тушунча, зотни яратиш омиллари.	2	2	2			
3.	Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг конституцияси ва экстерери	2	2		2		
Жами:		8	6	4	2		2

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ.

Маъруза:

1 – Мавзу: Чорва молларини урчитиш фанининг халқхўжалигидаги аҳамияти. қишлоқ хўжалик ҳайвонларини келиб чиқиши ва эволюцияси (2-соат)

Режа:

1. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини урчитиш фанининг халқ хўжалигидаги аҳамияти, ҳозирги аҳоли, иқтисодий ислохотлар, деҳқон (фермер) хўжаликларини ривожлантиришдаги чора тадбирлар.

2. Чорва молларини урчитиш фанининг тарихи, мақсади ва вазифалари.

3. Ҳайвонларни хонакилаштиришнинг замони ва макони.

4. Уй ҳайвонларининг қадимги аждодлари.

5. Хонакилаштириш жараёнида бўлган ҳайвонлардаги ўзгаришлар.

Чорвачилик – халқ хўжалигининг муҳим, ажралмас тармоғидир. Чунки чорвачилик маҳсулотлари аҳолини гўшт, сут, тухум, асал маҳсулотларига булган талабини, саноатни эса жун, тери, Қоракул тери, парранда патига, деҳқончиликни ўқитга булган эҳтиёжини Қондиришга хизмат Қилади.

Агар Урта Осиёда чорвачиликнинг ривожланиш тарихига назар ташласак, унда Қадим замонлардан буён, яъни бронза даврида корамоллар урчителиб келинганлиги таъкидланади.

Масалан: ХВИИИ асрда КораҚолпоҚ, улкасида корамолчилик ривожланган. Кейинчалик 1927-30 йилларда совхоз колхозларнинг ташкил килиниши, чорвачиликда кескин узгаришларга олиб келган. 1930 йилда Ўзбекистонда биринчи чорвадорлар съезди булиб утган.

2- Мавзу: Зот хақида тушунча, зотни яратиш омиллари (2-соат)

Режа:

1. Хайвонлар зоти хақида таълимот, зот хосил бўлиши ва зотлар эволюцияси факторлари ахамияти.
2. Зотларнинг константлиги ва пластиклиги (узгарувчанлиги).
3. Зотнинг таркиби (структураси).
4. Зотларнинг классификацияси
 - а) Зотларни иқлимлаштириш;
 - б) Зотларнинг ўзгариши ва айниши.

Хайвонлар зоти хақидаги таълимот, уларнинг ахамияти.

Хозирги замон таърифига мувофиқ, зот бу инсон меҳнати билан яратилган хонаки хайвонларнинг умумий генетик илдизига эга булган, Қимматли хўжалик-биологик белгиларни наслдан-наслга утказадиган ва маълум бир даврнинг иқтисодий талабларига мувофиқ эволюцияланадиган муайян типи билан характерланадиган куп сонли гуруҳидир.

Шуни айтиш керакки, зот иқтисодий талабларга боғлиқ, равишда узгарувчи динамик категориядир.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ.

1 - Мавзу: Қишлоқ хўжалик хайвонларининг конституцияси ва экстерери (2- соат)

Режа:

1. Қишлоқ хўжалик хайвонларининг конституцияси хақида тушунча.
2. Хайвонлар конституциясининг классификацияси.
3. Экстерер хақида тушунча ва унинг ахамияти.

Конституция сузи лотинча булиб, тузилиш деган маънони англатади. Конституция туғрисидаги таълимот эраמידан олдинги замон медитинасида баъзи касалликлар хар хил одамга турлича таъсир этишини купдан-куп маълумотлар асосида кузатиш натижасида вужудга келган. Юнон врач Гиппократ бу маълумотларга асосланиб, одамлар организми бир хилда эмас, деган хулоса чикарди ва «конституция» деган терминни фанга биринчи булиб киритди. Конституция туғрисидаги фан

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Бу фан бўйича кўчма машғулотлар назарда тутилмаган.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини хонакилаштиришда юз берган ўзгаришлар.
2. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг конституцияси ва экстерерига баҳо бериш.
3. Гўшт учун боқиладиган ёш молларни асраш усулларини ўрганиш.
4. Маҳсулдорлик бўйича қорамол зотларининг классификацияси.
5. Ўзбекистонда урчитилаётган сут ёъналишидаги қорамол зотларига тавсифнома.
6. Ўзбекистонда урчитилаётган гўшт ёъналишидаги қорамол зотларига тавсифнома.
7. Ўзбекистонда урчитилаётган кўш маҳсулдор қорамол зотларига тавсифнома.
8. Дурагай молларнинг биологик хусусиятлари.
9. Қорамолларнинг биологик хусусиятлари.
10. Қорамолчилиқда подани ташкил этиш технологияси.
11. Чорва молларини тамғалаш ва тирик вазнини аниқлаш усуллари.
12. Бузоқларни ўстиришнинг турли хил усуллари.
13. Маҳсулдорлиги бўйича кўй зотларининг классификацияси.
14. Маҳсулдорлик бўйича чўчка зотларининг классификацияси.
15. Маҳсулдорлиги бўйича парранда зотларининг классификацияси.
16. Маҳсулдорлиги бўйича от зотларининг классификацияси
17. Чорва молларини маҳсулдорлигини ошириш омиллари.
18. Буқаларни гўшт маҳсулдорлиги бўйича баҳолаш.
19. Қўйларни гўшт ва тери маҳсулдорлиги бўйича баҳолаш.
20. Паррандаларни тухум ва гўшт маҳсулдорлиги бўйича баҳолаш.
21. Отларнинг иш қобилияти бўйича баҳолаш.
22. Чорва молларини танлаш ишларини ташкил қилиш ва чора тадбир ишлаб чиқиш.
23. Наслчилик ишида чорва моллари шажарасининг аҳамияти.
24. Буқаларга наслик тоифалар бериш ва уларни аниқлаш.
25. Тизимлар ва уларни подани такомиллаштиришдаги аҳамияти.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Авизов А.Г. Сут, сут ва гўшт йўналишидаги қорамол зотларини бонитировка ўтказиш қўлланмаси. Тошкент, 1991 й.
2. Қора-ола, Қизил-чўл ва Бушуев зотли қорамолларни давлат наслчилик

китоблари.

3. Дўстқулов С.Д., Қаххаров А.К., Исроилов Ф.И. “Чорва молларини урчитиш” “Меҳнат”, 1993 й. (Амалий машғулотлар).
4. Собиров П.С., Дўстқулов С.Д. “Генетика асослари ва чорва молларини урчитиш”. “Меҳнат», Тошкент. 1989 й.
5. П.С. Собиров, А.Қ. Қахаров, С.Д. Дўстқулов “Чорва молларини урчитиш” Тошкент 2003 й
6. Красота В.Ф., Лобанов В.Г., Джапаридзе Т.Г. “Разведение сельскохозяйственнЎх животнЎх” М. Агропромиздат, 1990 г.
7. Каталоги бўков - производителей Узгосплемпредприятия. Т., 1986 г.
8. Карчевский Э.Ю. Теория и практика разведения черно - пестрого скота в Узбекистане. Ташкент, 1984 г.

Сайтлар:

www.vkb.ru. “Близнецы” Зоотехния клиникаси расмий сайти

www.vetdoefor.ru Россия зоотехниклар жамиятининг расмий сайти

МАЪРУЗА МАТНИ

Чорва молларини урчитиш фанининг халқ хўжалигидаги аҳамияти.

Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини келиб чиқиши ва эволюцияси

Режа:

1. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини урчитиш фанининг халқ хўжалигидаги аҳамияти, ҳозирги аҳволи, иқтисодий ислохотлар, дехқон (фермер) хўжаликларини ривожлантиришдаги чора тадбирлар.
2. Чорва молларини урчитиш фанининг тарихи, мақсади ва вазифалари.
3. Ҳайвонларни хонакилаштиришнинг замони ва макони.
4. Уй ҳайвонларининг қадимги аجدодлари.
5. Хонакилаштириш жараёнида бўлган ҳайвонлардаги ўзгаришлар.

Таянч иборалар: чорва, қишлоқ хўжалиги, эволюция, фермер, дехқон, урчитиш, ҳайвонларни хонакилаштириш, хўжалик..

1. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини урчитиш фанининг халқ хўжалигидаги аҳамияти, ҳозирги аҳволи, иқтисодий ислохотлар, дехқон (фермер) хўжаликларини ривожлантиришдаги чора тадбирлар.

Чорвачилик – халқ хўжалигининг муҳим, ажралмас тармоғидир. Чунки чорвачилик маҳсулотлари аҳолини гўшт, сут, тухум, асал маҳсулотларига булган талабини, саноатни эса жун, тери, қоракул тери, парранда патига, дехқончиликни ўғитга булган эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади.

Агар ўрта осийда чорвачиликнинг ривожланиш тарихига назар ташласак, унда қадим замонлардан буён, яъни бронза даврида қорамоллар урчитиш келинганлиги таъкидланади.

Масалан: ХВИИИ асрда Қорақолпоқ, улқасида қорамолчилик ривожланган. Кейинчалик 1927-30 йилларда совхоз қолхозларнинг ташкил қилиниши, чорвачиликда кескин ўзгаришларга олиб келган. 1930 йилда Ўзбекистонда биринчи чорвадорлар съезди бўлиб ўтган.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон чорвадорлари олдида турган муҳим вазифа узимизда ишлаб чиқарилаётган чорва маҳсулотларининг самарадорлиги, иқтисодий қурбатқичларини яхшилаб халқимизни таъминлашдир.

Дехқон ҳаётини мустаҳкамлаш, мустақил эркин - дехқон (фермер) хўжалигидаги йирик салоҳиятини Ўзбекистон аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тулиқ таъминлай олишга юналтириш - бугунги кунда тадбиркорлик фаолиятининг бир қуриниши булган дехқон (фермер) хўжаликларини ривожлантириш сиёсатининг асосини ташкил этади.

Республикамизда фаолият курсатаётган фермер хўжалиklarининг сони 70 мингдан ошиб кетди. Президентимиз ва ҳукуватимиз томонидан фермер хўжалиklarини ривожлантириш буйича купкина фармон ва қарорлари Қабул Қилинган.

Маълумки, чорвачиликнинг назарий асосларини - зоотехния фани хал килиб беради. Зоотехния атамасини биринчи марта франсуз олими Ж.Болсман 1768 йилда адабиётда Қуллаган. Зоотехния сузи лотинча «Зоо» - хайвонот, «техния» - махорат маъносини англатади. Демак, зоотехния фани хайвонлардан юқори махсулот олиш махоратини ургатади. Зоотехния фани уз навбатиде иктисодиёт, ветеринария, агрономия, биология фанлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Шундай килиб, Қишлоқ хўжалик хайвонларини урчитиш фани, хайвонларнинг мавжуд зотларини такомиллаштириш, янги шароитга мослашган идтисодий самара берадиган янги типларини барпо этиш хакидаги таълимотларни ургатувчи фандир. Фаннинг тарихига назар ташлаганимизда А.Г.Орлов, В.И.Шашкин, С.П.Бестужев, П.Д.Мазаев, В. Беквелд, М.М.Бушуев каби селекционерларнинг туғма махоратига, сезгирлигига таянган «завод санъат» ва давр тақозаси билан ривожланиб бориб генетика, физиология, биохимия, ситология фанларига асосланган «Чорва молларини урчитиш» деган мустақил фанга айланди.

2. Чорва молларини урчитиш фанининг тарихи, мақсади ва вазифалари.

Фаннинг асосий мақсади хайвонларнинг махсулдорлик ва ирсий белгиларини яхшилашдан иборатдир. Бу эса уз навбатиде танлаш, жуфтлаш ва олинган авлодни мақсадга мувофиқ равишда устириш орқали амалга оширилади.

Хайвонларнинг индивидуал ривожланишини, экстерер, интерер, конституциясини, махсулдорлигини ва уни хисобга олишни, наслдор молларни келиб чидишига қараб, авлодининг сифатига қараб баҳолашни, зот хакидаги таълимотни, молларни урчитиш усулларини урганиш ҳам мазкур фаннинг мақсадига қиради. Бундан ташқари молларнинг махсулдорлик курсаткичларини ошириш, улардан олинандиган махсулот сифатини яхшилаш ҳам мухам ахамиятга эа.

Чорва молларининг серпуштлигини ошириш, конституциясини мустахамлаш, саноат технологияси асосида махсулот ишлаб чидаришга мослаштириш, улардан узок муддатга фойдаланиш ҳам асосий вазифалар Қаторига қиради. Хозирги замонда селекционерлар ЕХМлардан фойдаланишни, кенг куламда селекция ишларини олиб боришни ҳам билиши керак. Чорва молларини урчитиш фанини билиш учун генетиканинг ирсият ва узгарувчанлик таълимотига, биотехнология фанининг хужайралар инженерияси, эмбрионларни кучириш усулларини ҳам яхши билиш керак. Уй хайвонларини такомиллаштиришни урганиш уша хайвоннинг белгиларини, аломатларини такомиллаштириш, узгартиришга ва бошқаришга ёрдам беради. Қишлоқ

хўжалик хайвонларининг келиб чидиши ва уларни хонакилаштириш таълимотига Е.А.Богданов, С.Н.Боголюбский, Е.Ф.Лискун, В.В.Ковалский ва бошқалар катта хисса қўшдилар.

3. Ҳайвонларни хонакилаштиришнинг замони ва макони.

Ибтидоий жамоа тузумидаги одамларнинг яшаш шароити, ҳайвонларни қулга ургатишга мажбур қилди. Барча турдаги хайвонлар ҳам тезда қулга урганавермаган. Хонакилаштириш бу узок давом этадиган мураккаб жараёндир. Масалан, мавжуд 8 мингдан ортиқ турдаги сут эмизувчилардан факатгина 60 таси хонакилаштирилган. Ҳайвонларнинг келиб чиқишини ва эволюциясини урганиш учун куйидагиларни аниқлаш лозим:

1) Уй ҳайвонларининг зоологик тизимда тутган урни. Бунинг учун анатомик ва генетик таққослаш усули қулланилади.

2) Хонакилаштириш даврида ва кейинги яхшиланиш жараёнида кечган узгаришларнинг сабаблари.

3) Хонакилаштириш макони ва замони. Бунинг учун полеоналогик ва археологик қазилмалардан, ғорлардан, халқ оғзаки ижодидан фойдаланилади.

4) Уй ҳайвонларини таркатиш жараёнини урганиш.

5) Уй ҳайвонларининг ёввойи аجدодларини излаб топиш. Тахминларга кура ҳайвонларни хонакилаштириш эрамиздан 8-10 минг йил илгари бошланиб, тош асрига туғри келади. Ҳайвонларни хонакилаштириш, овчилик манбаларининг камайиши, одамларнинг қабила ва элат булиб яшаш шароити билан боғлиқ.

Олимлар ҳайвонларни хонакилаштиришнинг 6 та учоғини аниқлаганлар:

1. **Хинди-Хитой ярим ороли** - чучкаларни, буйволларни, урдакларни, товукларни, ғозларни хонакилаштириш макони хисобланади

2. **Хиндистон** - буйволлар, гаяллар, зебулар, асаларилар хонакилаштирилган деб тахмин қилинади.

3. **Кичик Осиё, Кавказ, Еронда** - йирик шохли моллар, йилқилар, қўйлар, чучкалар, туялар хонакилаштирилган.

4. **Уртаер денгизи атрофида** - Қорамоллар, отлар, қўйлар, эчкилар, куёнлар, ғозлар.

5. **Жанбий Америкада** - куркалар.

6. **Африкада** - эшаклар чучқалар, итлар, мушуклар хонакилаштирилган.

Хонакилаштириш жараёни уз навбатида икки босқичга булинади. Биринчи босқичда қулга ургатиш ва иккинчи босқичда хонакилаштириш.

Инсон назорати остида урчитилиб, уларнинг гўштидан, сүтидан, жунидан, тухумидан кундалик ҳаётда фойдаланилса, уй ҳайвонлари дейилади. Уй ҳайвонларини такомиллаштириш жараёнида инсон меҳнати асосий рол уйнайди. Лекин ҳамма қулга ургатилган ҳайвонлар ҳам уй ҳайвони булавермайди. Қулга ургатилган ҳайвон уй шароитида қупаймайди. (Масалан:

Хиндистон фили). Кулга ургатилган ҳайвонларда ёввойилик аломатлари тулик сақланиб қолади.

4. Уй ҳайвонларининг қадимги аجدодлари.

Хозирги даврда ҳам кулга ургатиб, уни кўйлар билан чаптириш натижасида козоки архаро-меринос келтириб чидарилди. Ўзбекистоннинг от заводларида кулонларни кўлга ургатиш тажрибаси ижобий натижа берган. Енг биринчи кулга ургатилган ҳайвон итдир.

Ундан кейин кўйлар, эчкилар, чучкалар кулга ургатилган. Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари деганимизда, Қишлоқ хўжалигимизнинг бирон тармоғини ташкил этиб, унинг маҳсулотидан инсон эҳтиёжи учун фойдаланиладиган уй ҳайвонлари тушунилади.

Корамоллар; Келиб чиқишига Қараб иккита турга булинади. БуҚасимонлар (ДОС) ва буйволлар (Вивалис). БуҚасимонлар уз навбатида 4 та турга булинади. Хусусий Қорамоллар (Бостаурис) Хинд кенг пешонали бантенглар, гаурлар, гаяллар (Бослинос), яқлар (Боспоефгус), бизонлар (Босбисон).

Хусусий Қорамолларнинг ёввойи аждоди деб қупчилик олимлар турни ҳисоблайдилар. Турнинг асосий ватани Европадир. Бундан ташқари тур Сибир, Хитой, Шимолий Африка, Сурия, Фаластинда ҳам учраган. Турлар 8-10 тадан ботҚоҚзорларда, чулларда, дарё ирмоқларида яшаган. Турнинг энг сунгги вакили 1927 йилда Полша Қурикхонасида ҳалок бўлган.

Турлар 800-1200 кг келадиган, қарчигай баландлиги 200см мускулдор, шохдор, Қора кунгир тусли ҳайвон. У жуда бақувват бўлганлиги учун халқ уз қахрамонларини тур деб улуғлаганлар.

Зебу (Бостаурис индисис). Зебуларнинг иккита типи (Хиндистон ва аравий) мавжуд. Унинг энг характерли хусусияти қарчигайида - уркачининг борлигидадир. Шу уркачда озуқа моддалари захира ҳолида сақланади. Зебу иссиқ шароитга мослашган, сути қуюқ.

Хиндистон пешанодор буқалари (бантенг, гаур, гаял). Бантенг урта буйли, кенг пешонали, юғон шохли, тождор, мускулдор ҳайвон Хинди-Хитой, Индонезия шурхоқ эрларида яшайди. Гаур - жунгли урмонларида яшаб тирик вазни 1000 см гача Қарчигай баландлиги 200 см гача келади. Гаяллар Ветнамда яшайди, сути ёғдор.

5. Хонакилаштириш жараёнида бўлган ҳайвонлардаги ўзгаришлар.

Яқ-Кутослар. Баланд тоғларда яшайди. Ватани Тибет тоғлари, ёввойи ва Қулга ургатилганлари бор. Унинг асосий хусусиятларидан бири танасининг пастки Қисми Қалин жун билан копланган. Копповчи жунлар узунлиги 70-90 см. Бундан ташқари, яқларда қурак умурткалари жуда яхши ривожланган. Ёрқаклари 340-400 кг, ургочилари 230-280 кг, сутдорлиги 500 кг, ёғдорлиги 7-9%. Транспорт воситаси учун фойдаланилади. Қорамол билан чаптиришдан олинган эрқаклари насл бермайди, ургочилари насл беради.

Буйволларнинг икки қуриниши мавжуд :

а) Африка буйволи б) Азия буйволи.

Йилқилар асосан Пржевалский отларидан тарпанлардан келиб чиққан.

Кўйлар, муфлонлар, архарлар, аргаллардан келиб чиққан. Чучкалар ёввойи кабанлардан келиб чиққан.

Туялар. Икки урқачлиси бактрианларга, бир урқачлиси промепарларга булинади.

Хонакилаштириш жараёнида хайвонларнинг ташки кифоаси, туси, жуссаси, тирик вазни, махсулдорлиги чидамлилиги узгарди. Масалан, отларда хўжалик типига Қараб уларнинг экстерерида узгаришлар кузатилади.

Дарвин айтганидек, хайвон ва усимликлар «инсон хукмдорлиги остида» катта узгаришларга учраган. Бунда Дарвин барча чорва молларига хос булган баъзи бир умумий белгиларга: а) зотларнинг куплигига; б) гурухларга кирадиган зотлар бир-биридан кескин фарк булишига, уларнинг хаммаси биргаликда узининг ёввойи аждодидан кескин фарк килишига; в) барча зотларга мансуб хонаки хайвонлар Одамнинг талаб ва эhtiёжларига мослашганлигига эътибор берган.

Хар кандай зотга мансуб хайвонлар узининг уруғбошиси (формаси билан таққослаб курилса, улар уртасида талайгина ухшашликлар булишига Қарамай кўпгина белгиларида катта фарқ хам борлиги кузга ташланади. Енг мухими шундаки, хар бир зотга мансуб булган хонаки хайвонларда одатда, одам учун фойдали белгилар: серсут хайвонлар элинининг ривожланганлиги, сержун куйлар жунининг хусусиятлари, чучкаларда ёғ ва гушт махсулдорлиги ривожланганлиги ва хоказолар айникса кескин намоён бўлади.

Хонаки хайвонларнинг йз ёввойи аждодларига нисбатан кучлироқ узгарувчанлиги: хайвонларда хўжалик учун фойдали белгиларининг, шу жумладан серпуштлик, тез этилувчанликнинг юқори даражада ривожланганлиги; жинсини функсияси, гавда тузилиши ва катталиги, нерв фаолияти ва ранги (туси)нинг узгариши, дум, Қулоқ, шох ва бутун склетнинг айниқса калла суягининг узгариши; хонаки хайвонларнинг молхонада, кам харакат шароитида боқишга, узига хос эм-хашакни куп миқдорда истеъмол килишга мослашганлиги ушбу хайвонларда сунъий танлаш таъсирида вужудга келган асосий узгаришлар жумласига киради.

Ўз – ўзини назорат қилиш саволлари:

1. Чорвачиликнинг халқ хужалигидаги ахамияти нимадан иборат?
2. Қишлоқ хужалиги хайвонларини урчитиш фанининг мақсади ва вазифалари нима?
3. Фаннинг ривожланиш тарихи хақида нималарни биласиз?
4. Хайвонларни хонакилаштириш, кадимги аждодлари ва хонакилаштириш жараёнидаги ўзгаришлар хақида сўзлаб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Авизов А.Г. Сут, сут ва гўшт йўналишидаги қорамол зотларини бонитировка ўтказиш қўлланмаси. Тошкент, 1991 й.
2. Қора-ола, Қизил-чўл ва Бушуев зотли қорамолларни давлат наслчилиги китоблари.
3. Дўстқулов С.Д., Қаххаров А.К., Исроилов Ф.И. “Чорва молларини урчитиш” “Меҳнат”, 1993 й. (Амалий машғулотлар).
4. Собиров П.С., Дўстқулов С.Д. “Генетика асослари ва чорва молларини урчитиш”. “Меҳнат», Тошкент. 1989 й.
5. П.С. Собиров, А.Қ. Қаҳаров, С.Д. Дўстқулов “Чорва молларини урчитиш” Тошкент 2003 й
5. Красота В.Ф., Лобанов В.Т., Джапаридзе Т.Г. “Разведение сельскохозяйственнЎх животнЎх” М. Агропромиздат, 1990 г.
6. Каталоги бўков - производитслей Узгосплемпредприятия. Т., 1986 г.
7. Карчевский Э.Ю. Теория и практика разведения черно - пестрого скота в Узбекистане. Ташкент, 1984 г.

Зот хақида тушунча, зотни яратиш омиллари

Режа:

1. Хайвонлар зоти хақида таълимот, зот хосил бўлиши ва зотлар эволюцияси факторлари ахамияти.
2. Зотларнинг константлиги ва пластиклиги (узгарувчанлиги).
3. Зотнинг таркиби (структураси).
4. Зотларнинг классификацияси
 - а) Зотларни иқлимлаштириш;
 - б) Зотларнинг ўзгариши ва айниши.

Таянч иборалар: зот, омил, таркиб, структура, классификация, чорва, қишлоқ хўжалиги, эволюция, фермер, дехқон, урчиши, хайвонларни хонкилаштириш, хўжалик.

1. Хайвонлар зоти хақида таълимот, зот хосил бўлиши ва зотлар эволюцияси факторлари ахамияти.

Хайвонлар зоти хақидаги таълимот, уларнинг ахамияти.

Хозирги замон таърифига мувофиқ, зот бу инсон меҳнати билан яратилган хонаки хайвонларнинг умумий генетик илдизига эга булган, Қимматли хўжалик-биологик белгиларни наслдан-наслга утказадиган ва маълум бир даврнинг иқтисодий талабларига мувофиқ эволюцияланадиган муайян типи билан характерланадиган куп сонли гуруҳидир.

Шуни айтиш керакки, зот иқтисодий талабларга боғлиқ, равишда узгарувчи динамик категориядир. Буни албатта назарда тутиш керак, чунки талаблар ўзгариши билан хайвон зотлари селекциясидаги юналишлар ҳам ўзгаради.

Зотлар ўзгарибгина қолмайди, уларнинг инсон талабларига жавоб бермайдиган кўпгина хиллари юқолиб ҳам кетади, улар урнини зотлар эгаллайди. Хайвонлар зоти қарор топишида иқтисодий омиллар хал қилувчи рол уйнайди.

Ишлаб чиқаришни жадаллаштириш учун хайвон зотлари сифатини ошириш талаб этилмоқда. Шу билан бир вақтда зотлар сони тухтовсиз ортиб бормоқда.

Зоотехния мутахассислари учун хайвонларнинг зот сифатлари муҳим ахамиятга эга, чунки махсулотнинг сифати ва миқдори зотларга боғлиқ. Зотларни такомиллаштириш борасида биринчи навбатдаги ишлар қуйидагилар:

Ем-хашакни чорвачилик махсулотларига айлантиришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш (озиқнинг махсулот билан қопланиши юзасидан селекция олиб борилади).

Наслдор эркак хайвонларнинг ахамиятини сифатини ошириш.

Хўжаликларни саноат миқёсидаги ишлаб чиқариш шароитига мослашган наслдор ҳайвонлар билан таъминлаш.

Зотларнинг касалликларга табиий чидамлилигини ошириш юзасидан селекция ишлари олиб боришдан иборат.

Хозирги зотларга мансуб ҳайвонлар инсоннинг сифатли озиқ-овқат маҳсулотларига ҳамда энгил саноатнинг хом ашёга булган эҳтиёжларини юқори даражада қондирадиган бўлиши керак.

2. Зотларнинг константлиги ва пластиклиги (узгарувчанлиги).

Зот ҳосил булиши ва зотлар эволюцияси факторлари. Зот ҳосил булиш жараёни ва зотлар эволюцияси маълум бир иқтисодий ва табиий-тарихий шароитга боғлиқ, бўлиб, бунда иқтисодий омиллар хал қилувчи аҳамиятга эга. Хонаки ҳайвонларнинг зотларини одамнинг ишлаб чиқариш жараёни билан, кишилиқ жамиятининг сотсиал шакли узгариши билан чамбарчас боғлиқ, холда булади. ХВИИИ ХИХ асрлар чегарасида феодал ишлаб чиқариш урнини эгаллаган капиталистик ишлаб чиқаришнинг ривожини оқибатида Англияда ярим аср мобайнида 10 тага яқин қорамол зоти, 10 хил чучқа зоти, 6 хил от зоти, 30 дан ортиқ қуй зоти вужудга келтирилган. Чунки бу эрда иқтисодий муносабатлар соҳасида йирик тунтариш юз берган. Алмашлаб экишнинг жорий этилиши, наслчилик китоблари юритилиши. Ҳайвонларни экстерер-конститусиясига ва наслининг сифатига қараб баҳолашнинг усуллари ишлаб чиқаришнинг йириклаштирилиши ва капиталнинг концентратсияланиши зот ҳосил булиш протсессига ёрдам берди.

Россияда ХИХ асрнинг бошларида мавжуд булган тузум жамоат чорвачилигининг тез ривожланишига, эски зотларнинг кескин такомилланишига ва янги зотлар яратилишига олиб келди. 1910-1950 йилларда қорамоллар, чучқалар, қўйлар, отлар ва паррандаларнинг 50 дан ортиқ янги зотлари вужудга келтирилди ва улар жамият эҳтиёжини кўпроқ қондира бошлади. Шу тариқа, сотсиал омиллар зот ҳосил бўлиш жараёнига кўра ўзгаришлар киритди. Шундай қилиб, зотлар асосан маълум бир иқтисодий шароит таъсирида вужудга келади ва такомиллашади, аммо буларнинг ҳаммаси муайян табиий-тарихий шароитда юз беради.

Зотларнинг константлиги ва пластиклиги (узгарувчанлиги).

Зотларнинг константлиги наслчилик ишлари ёрдамида таъминланади. Зотнинг константлиги экстерер-конститутсия ва маҳсулдорлик белгиларини уз ичига олади. Шунинг учун ҳам ҳайвонлар бонитировка натижалари асосида, худди ана шу белгиларга қараб классларга ажратилади. Зотнинг константлиги нисбий хусусият бўлиб, танлаш ва саралаш воситасида сақлаб турилади.

3. Зотнинг таркиби (структураси).

Зотнинг пластиклиги (селекция юналишига боғлиқ, равишда узгарувчанлиги) унга турли шароитга мослашиш имконини беради ва бундан кейинги ривожланиш омиллари хизматини утайди. Пластиклиги зот ичидаги бир қанча типлар булиши организмларнинг ута ривожланиб кетишдан сақланишига имкон беради. Уларни тузатиш учун подага бошқа типдаги ҳайвонларни киритишнинг узи кифоя қилади.

Зотнинг структураси. Тула шаклланган зот аймақлар, зот ичидаги типлар, линия ва оилалардан ташкил топади.

Аймақ - ҳайвонларнинг зонал типи шаклланишида иқтисодий факторлар хал қилувчи рол уйнайди. Факторлар зотларни аймақларга ажратувчи қисм ҳисобланади, аймақлар кенг тарқалган зотларнинг таркибий қисми булиб хизмат қилади.

Зот ичидаги тип - ҳайвонларнинг зот ичидаги типлари, структураси бирликлардан иборат булиб, зотни такомиллаштириш жараёнида селекционер шу биргаликлар устида иш олиб боради.

Линия – наслдор эркак ҳайвонларнинг машхур уруғбошидан келиб чиққан ва конституцияси ҳамда махсулдорлиги ўша уруғбошиникига ўхшаш бўлган махсулдор гуруҳига линия дейилади.

Оила - бу машхур урғочи уруғбошидан тарқалган ва наслдан-наслга айнинамай ўтадиган муайян сифатлари билан характерли булган қимматли урғочи моллар гуруҳидир.

Зотларнинг турларга булиниши (классификацияси). Ҳайвонлар зотларининг ҳар хил классификацияси мавжуд. Зотларни ҳайвонлар тусига (рангига), думининг шакли ва узун-қисқалигига, қулоқларининг узун-калталигига, жун коплами характерига қараб ва краниологик услуб асосида классификациялаш маълум.

4. Зотларнинг классификацияси.

Д.Н.Боянус (1828), Л.Рютимейер (1862), М.Вилкенс (1876), Нилсон (1848), Н.Н.Колесник (1936) краниологик типи классификациясини ишлаб чиқадилар. Улар қуйидагилар:

1. Боспримигенинс узунчоқ бошли, тор пешонали тип (холмогор, ярославл, кора-ола, голланд зотлари)

Босбрачисерос швитс, кострома калта шохли тип (Швитс зоти ва аймақлари).

Босфрониосус симментал кенг пешанали тип

4. Бос брачисерхалус қизил Горбатов - калта юзли

Бос индисус туғри шохли туронмангол краниологик тип (Қолмоқли, монгол зотлари, зебу бантенг)

Вос акератос шохсиз зотлар.

Классификацияда яна ипtidoий, оралик ва завод зотлари ажратилади. Примитив ёки ипtidoий зотларга асосан табиий шароит таъсирида вужудга

келган зотлар киради. Оралик зотларнинг вужудга келиши учун табиий шароит таъсири билан бирга одам ҳам куп меҳнат сарфлаган. Завод зотлари. Асосий махсулдорлик юналишига қараб, ҳайвон зотлари куйидаги хилларга ажратилади:

Зотларнинг махсулдорлик юналиши доимий эмас, у зот устида олиб бориладиган селекция ишлари юналишига боғлиқ равишда узгариши мумкин.

Зотларни иқлимлаштириш. Ҳайвонларни янги шароитга мослаштириш иқлимлаштириш деб аталади. Зотларнинг пластиклиги уларнинг тури иқлим шароитига мослашувига имкон беради. Красностеп зоти Украинанинг жанубий раёнларига бошқа зотларга нисбатан яхшироқ, мослашган. Иссиққа, совуққа, нам иқлимга чидамли булган ҳайвон турлари ва зотлар мавжуд.

Зотларнинг узгариши ва айнаши. Ноқулай шароитда зотлар узгариши ва хатто айнаиб кетиши мумкин. Завод зотларига мансуб ҳайвонлар узгарганда уз сифатлари жихатидан примитив зотларга яқинлашиб қолиши мумкин. Айнаш ҳайвонлар узгаришининг охириги формасидир. Қариндош ҳайвонларни узоқ муддат давомида жуфтлаштириш натижасида зотлар айнайди. Зотларнинг айнамаслигини, узгармаслиги учун зотлар устида режали, илмий асосланган наслчилик ишлари олиб бориш керак.

Ўз – ўзини назорат қилиш саволлари:

- 1.Зот деб нимага айтилади?
- 2.Зотларнинг ахамияти нимадан иборат?
- 3.Зотнинг узгарувчанлиги ва таркиби хақида сузлаб беринг?
- 4.Зотнинг гуруҳларга булиниши (классификатсияси) хақида нималарни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Авизов А.Г. Сут, сут ва гўшт йўналишидаги қорамол зотларини бонитировка ўтказиш қўлланмаси. Тошкент, 1991 й.
- 2.Қора-ола, Қизил-чўл ва Бушуев зотли қорамолларни давлат наслчилик китоблари.
- 3.Дўстқулов С.Д., Қаххаров А.К., Исроилов Ф.И. “Чорва молларини урчитиш” “Меҳнат”, 1993 й. (Амалий машғулотлар).
- 4.Собиров П.С., Дўстқулов С.Д. “Генетика асослари ва чорва молларини урчитиш”. “Меҳнат», Тошкент. 1989 й.

- 5.П.С. Собиров, А.Қ. Қаҳаров, С.Д. Дўстқулов “Чорва молларини урчитиш” Тошкент 2003 й
- 5.Красота В.Ф., Лобанов В.Т., Джапаридзе Т.Г. “Разведение сельскохозяйственнЎх животнЎх” М. Агропромиздат, 1990 г.
- 6.Каталоги бЎков - производитслей Узгосплемпредприятия. Т., 1986 г.
- 7.Карчевский Э.Ю. Теория и практика разведения черно - пестрого скота в Узбекистане. Ташкент, 1984 г.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР

Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг конституцияси ва экстерери

Режа:

1. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг конституцияси ҳақида тушунча.
2. Ҳайвонлар конституциясининг классификацияси.
3. Экстерер ҳақида тушунча ва унинг ахамияти.

Таянч иборалар: хайвонлар конституцияси, экстерери, зот, омил, таркиб, структура, классификация, чорва, қишлоқ хўжалиги, эволюция, фермер, деҳқон, урчиши, хайвонларни хонкилаштириши, хўжалик.

1 Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг конституцияси ҳақида тушунча.

Конституция сузи лотинча булиб, тузилиш деган маънони англатади. Конституция туғрисидаги таълимот эраמידан олдинги замон медитинасида баъзи касалликлар ҳар хил одамга турлича таъсир этишини купдан-куп маълумотлар асосида кузатиш натижасида вужудга келган. Юнон врачлари Гиппократ бу маълумотларга асосланиб, одамлар организми бир хилда эмас, деган хулоса чиқарди ва «конституция» деган терминни фанга биринчи булиб киритди. Конституция туғрисидаги фан Гиппократдан сунг купгина олимлар томонидан медитинада ҳам, биологияда ҳам, ветеринария ва зоотехнияда ҳам ишлаб чиқилган.

Ҳайвонлар конституцияси деб, уларнинг ташқи муҳит шароитига мослашганлиги, ирсий белгилари ва махсулдорлиги жиҳатидан улар организмнинг морфологик, физиологик ва биокимёвий хусусиятлари йиғиндисига айтилади.

Шветсария олими профессор У.Дюрст конституцион типларни классификациялашда оксидланиш жараёнининг жадал боришига асосланади. Оксидланиш жараёнининг жадал бориши эса ҳайвонлар танасининг ташқи тузулишида намоён булади. Дюрст конституцияни икки типга: нафас олиш ва овқат хазм қилиш типларига булади. Дюрстнинг фикрича, нафас олиш ва овқат хазм қилиш типидagi конституцияли Қорамоллар тана тузилиши ва газлар алмашилишида тубандаги хусусиятларга эга булади: нафас олиш типидagi ҳайвонларнинг танаси икки ён томондан сиқил, учбурчак шакли булади, Қовйпғалари умуртқа поғонасига уткир бурчак остида урнашганлиги туфайли, кукрак кафасида газлар алманиши тез жадаллашади. Газлар алманиши тез жадаллиги овқат хазм қилиш типидagi ҳайвонларникига нисбатан 13-15 % юкори булади.

Овкат ҳазм Қилиш типдаги конституцияли ҳайвонларнинг умуртқалари калта ва шунинг учун танаси ҳам калта булади.

Қовурғалари умуртқаларидан туғри бурчак остида чиқади ва шунинг учун кукрак Қафаси кенг аммо Қиска булади. Танасининг умумий шакли туғри бурчакли шаклга ухшаб кетади, моддалар алмашилиши нафас олиш типдаги ҳайвонларникига Қараганда суст боради.

2. Ҳайвонлар конституциясининг классификацияси.

Конституция академик Н.П.Павлов таълимоти асосида ифодаланиб унда организмларнинг фаолиятида ички муҳит билан ташқи муҳитнинг ҳамда шакл билан бирор вазифа бажаришнинг боғликлиги уз аксини топа олган. Бинобарин, И.П.Павлов таълимотига кура, организм бир бутун ва яхлит булгани холда у бир канча органлар, туқималар ва хужайралардан ташкил топган Қон ва лимфа билан озиқланади, уларнинг фаолиятини эса нерв системаси бошқаради. Шундай Қилиб, конституция деганда, ҳайвонларнинг айрим орган, туқима ва хужайраларининг оддий йиғиндиси хусусиятларини назарда тутилмай, балки уларнинг асосий белги ва хусусиятларини маълум бири билан боғлиқ холдаги вазифаси ва шаклланиши тушунилади.

Ҳайвонларнинг ҳар хил конституция типлари аввало уларни инсон томонидан онгли равишда танлаш, саралаш, боқиш, асраш ва маълум мақсадда парвариш Қилиш натижасида вужудга келган ва ташқи муҳит шароитига яхши мослаша олиш натижасида улар насл бериш Қобилиятига эга булган.

П.Н. Кулешов ҳар хил мақсадда фойдаланиладиган Қорамоллар танаси айрим Қисмларининг тузулишига ва жинсий ривожланганлигига асосланиб, ҳамда тана тузулишининг бошқа хусусиятларига таяниб, турт хил типдаги конституция мавжудлигини асослаб берган.

Пишиқ конституция. Бу конституция типини асосан гуштдор, серсут зотларга хос. Уларнинг ички органлари системаси нормал ва яхши ривожланган булади. Мускуллари тиз, суяги пишиқ, тери остидаги ёғ Қавати унча яхши ривожланмаган. Бу конституция типига мансуб ҳайвонлар унча семиз эмас, ориқ булмайд.

Нозик конституция. Бу тип асосан серсут булган маданий зот сигирларига ва чопқир отларга хосдир. Бу типга мансуб булган от ва эластик суяклари ингичка, жуни ялтирок ва калта, мускуллари ва тери остидаги ёғ қавати суст ривожланган.

Буш ёки хом конституция. Бу тип вакилларининг мускуллари яхши ривожланган, тери остидаги ёғ Қавати Қалин, яхши ифодаланган. Буш конституцияли моллар кам ҳаракат булиб, озиклангандан кейин купрок ётишни мақул куради.

Қупол конституция. Бу типга мансуб молларнинг суяги йирик, териси пишиқ, Қалин, жуни усик, тери остидаги ёғ қавати уртача ёки суст ривожланган булади. Бу тип вакилларининг сут ва гўшт маҳсулоти уртача.

М.Ф. Иванов туртала тип катта ахамиятга эга эканлигига асосланиб, барча турдаги ҳайвонлар учун муҳим булган бешинчи тип мустаҳкам тип мавжудлигини курсатади. Бу тип асосан наслчилик ишлари учун анча Қулай молларнинг чидамлигига, махсулдорлигига ва ташҚи муҳит шароитига мослашиш каби хусусиятларини уз организмда мужассамлаштира олган вакилларга мансубдир. Шундай Қилиб, чорва молларини баҳолашда танлаш ва саралашда ҳамда наслчилик селекция ишларида ана шу 5 та конституция типи кенг микёсда кулланилади.

Екстерер деганда, ҳайвон танасининг ташҚи куриниши ва тана Қисмларининг жойлашуви тушинилади. Ҳайвонларга екстерерига кура баҳо бериш муҳим ахамиятга эга. Бунда уларнинг зот талабларига кура тана тузулиши, ихчамлиги, конституцияси физиологик фаолияти ҳисобга олинади. Масалан, серсут сигирни екстерерига кура гуштдор сигирлардан фарқ килиши ва уларга баҳо бериш анча Қулай. Чунки бундай фарқларни куз билан чамалаб аниқлаш мумкин.

Серсут сигирларнинг Қорни ва элини катта, узи йирик, буйни ва оёҚлари узун, ингичка, боши энгил, териси юпка ва чузулувчан, яъни эластик ҳамда тери остидаги ёғ Қавати юпка булса, гуштдор сигирларда бунинг аксини кузатиш мумкин.

3.Екстерер хақида тушунча ва унинг ахамияти.

Зотли ва наслдор молларга екстерери буйича баҳо беришда жинсий белгиларининг ривожланганлигига алоҳида эътибор бериш талаб этилади. Умуман молларга екстерери буйича баҳо беришда улар танасини барча Қисмлари ҳисобга олинади. Шунга кура, молларни Ўн балли система асосида баҳолаш Қабул килинган. Бунда Ўн балл олган ҳайвон ҳамма жихатдан юҚори даражада, ҳеч қандай камчиликсиз булиши керак. Агар бирор камчилиги аниқланса, у ҳолда бериладиган балл Қисман пасайтирилади. Молларнинг екстерери буйича аниқ баҳо беришда Ўлчов асбоблари ва ленталари ёрдамида улар танасининг Қисмлари улчанади. Екстерер 5 хил ёъл билан аниқланади:

1. КЎз билан чамалаб баҳолаш;
2. Пайпаслаб куриб баҳолаш;
3. Ўлчов асбоблари ёрдамида;
4. Тана индексларига Қараб баҳолаш;
5. Фотосуратлар орҚали баҳолаш.

Куз билан чамалаб баҳолаш 2 хил бўлади:

1) Зот хусусиятлари яхши ифодаланганлиги мучаллари асосида ривожланганлиги ва соғлиги каби курсаткичларини аниқлаш.

2) Тана қисмларини балл андозаси асосида баҳолаш. Сунгги йилларда 10 баллик баҳолаш андозасидан фойдаланилади.

Ҳайвонлар екстерерини куз билан чамалаб баҳолашда аниқ курсаткичларга эга булиш кийин. Бинобарин, ҳайвонлар танасининг қисмлари

Ўлчов таёги, Ўлчов сиркули, штангенциркул рулетка (Ўлчов лентаси) билан улчанади. Шу асосда ҳайвонларнинг тана индекслари ҳисобланади. Индекс тананинг бирор Қисми Ўлчов курсаткичнинг иккинчи қисмига булган нисбатидир, у фоизда ифодаланади. Индекс курсаткичлари асосида ҳайвонларни орих-семиз типи, махсулот юналиши ва ҳақозоларни аниқлаш мумкин.

Шундай Қилиб, ҳайвонлар ва паррандаларнинг экстерери уларнинг махсулот ёъналишини ифодалаш имконини беради, лекин бунда махсулотнинг микдори ва сифатини аниқлаб бўлмади.

Ўз – ўзини назорат қилиш саволлари:

1. Конституция деб нимага айтилади?
2. Қандай конституция типлари биласиз?
3. Экстерер деб нимага айтилади?
4. Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари экстерери буйича Қандай баҳоланади?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Авизов А.Г. Сут, сут ва гўшт йўналишидаги қорамол зотларини бонитировка ўтказиш қўлланмаси. Тошкент, 1991 й.
2. Қора-ола, Қизил-чўл ва Бушуев зотли қорамолларни давлат наслчилик китоблари.
3. Дўстқулов С.Д., Қаххаров А.Қ., Исроилов Ф.И. “Чорва молларини урчитиш” “Меҳнат”, 1993 й. (Амалий машғулотлар).
4. Собиров П.С., Дўстқулов С.Д. “Генетика асослари ва чорва молларини урчитиш”. “Меҳнат», Тошкент. 1989 й.
5. П.С. Собиров, А.Қ. Қаҳаров, С.Д. Дўстқулов “Чорва молларини урчитиш” Тошкент 2003 й
5. Красота В.Ф., Лобанов В.Т., Джапаридзе Т.Г. “Разведение сельскохозяйственнўх животнўх” М. Агропромиздат, 1990 г.
6. Каталоги бўков - производитслей Узгосплемпредприятия. Т., 1986 г.
7. Карчевский Э.Ю. Теория и практика разведения черно - пестрого скота в Узбекистане. Ташкент, 1984 г.

ТЕСТ САВОЛЛАРИ.

1. Қандай хонакилаштириш марказлари мавжуд?

- A. Кичик Хитой, Ҳиндистон, Жанубий – Ғарбий Осиё, Ўрта Ер денгизи сохиллари, Анд, Африка.
- B. Хитой, Ҳиндистон, Туркия, Америка, Италия, Миср.
- C. Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Испания, Франция, Австралия,
- D. Ҳиндистон, Хитой, Англия, Франция, Италия, Америка.

2. Қишлоқ хўжалик ҳайвонлари деб қандай ҳайвонларга айтилади?

- A. Қишлоқ хўжалик ҳайвони деб чорвачилик тармоқларида ишлаб чиқариш воситаси бўлган ҳайвонларга айтилади
- B. Қишлоқ хўжалик ҳайвони деб қишлоқ хўжалигида урчитиладиган ҳайвонларга айтилади.
- C. Қишлоқ хўжалик ҳайвони деб чорва маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи ҳайвонларга айтилади.
- D. Қишлоқ хўжалик ҳайвони деб сут, гушт, тухум, жун берувчи ҳайвонларга айтилади.

3. Молларни хонакилаштириш қайси асосий марказларда (жойларда) бошланган?

- A. Хитой, Ҳиндистон, Осиё, Россия, Кавказ, Африка
- B. Хитой, Ҳиндистон, Осиё, Урта денгиз буйлари, Африка, Америка
- C. Ҳиндистон, Африка, Кавказ, Россия
- D. Африка, Америка, Осиё, Россия, Кавказ,

4. Селекция фанинг асосий негизи нима?

- A. Ҳайвонларни танлаш, саралаш, такамиллаштириш, купайтириш, кочириш ва урчитиш
- B. Ҳайвонларни озиклантириш
- C. Ҳайвонларни даволаш
- D. Ҳайвонларни рангларга ажратиш

5. Ҳайвонларни хонакилаштириш жараёни қандай текшириш усуллари ёрдамида ўрганилади ?

- A. Солиштирма - анатомик, краниологик, физиологик, археологик, этнографик, полеонтологик, дурагайлаш усуллари билан.
- B. Солиштирма - анатомик, краниологик, физиологик, генетик, гистологик, полентологик усуллари билан.
- C. Краниологик, физиологик, генетик, этнографик, палентологик, археологик усуллар билан.
- D. Краниологик, биохимик, археологик, анатомик, иммуногенетик усуллар билан.

6. Ҳайвонларни хонакилаштириш қачон бошланган?

- A. Ҳайвонларни хонакилаштириш эраמידан бундан 8-10 минг йил илгари бошланган.
- B. Ҳайвонларни хонакилаштириш эраמידан 40 минг илгари бошланган.
- C. Ҳайвонларни хонакилаштириш бундан 50-60 минг йил илгари бошланган.

D. Хайвонларни хонакилаштириш бундан 320-30 минг йил илгари бошланган.

7. Хайвонларнинг картиологик (бош суягининг тузилиши) бўлиниши қандай?

- A. Киска шохли, тор пешонали, кенг пешонали, киска бошли, тугри шохли, шохсиз
- B. Тор пешонали, кенг пешонали, киска шохли, узун шохли
- C. Узун шохли, кенг пешонали, киска шохли, тор пешонали
- D. Шохсиз, кенг пешонали, киска бошли

8. Хонакилаштиришда қандай ўзгаришлар рўй берган ?

- A. Физиологик, морфологик,
- B. Биохимик, физиологик.
- C. Морфологик, биохимик.
- D. Физиологик, анатомик.

9. Чорва молларини селекция фани қандай фан ?

- A. Чорва молларини селекция фани хонаки ҳайвонларнинг эволюциясини бошқариш тўғрисидаги фандир.
- B. Чорва молларини селекция фани хонаки ҳайвонларнинг келиб чиқишини ўргатади.
- C. Чорва молларини селекция фани чорва ҳайвонларнинг махсулдорлигини ўрганади.
- D. Чорва молларини селекция фани ҳайвонларнинг ўсиш ва ривожланиши тўғрисидаги фандир.

10. Чорва молларини селекция фани қандай фанлар билан боғлиқ ?

- A. Генетика, физиология, биохимия, озиклантириш, зоогигиена фанлари билан.
- B. Физиология, биохимия, зоогигиена, математика, география билан.
- C. Биохимия, математика, Генетика, чўчкачилик, ботаника билан.
- D. Зоогигиена, физиология, озиклантириш, паррандачилик, тарих билан.

11. Шахсий тараккиёт қайси даврларга бўлинади ?

- A. Эмбрионал, постэмбрионал
- B. Эмбрионал, зародиш.
- C. Зародиш, хомила.
- D. Постэмбрионал, қарилик.

12. ПҚ-308-сонли Президент Қарорининг моҳияти нимада?

- A. Шахсий ёрдамчи, дехқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида
- B. Битта минтақада тарқалган зотларни туманлаштиришга
- C. Наслчилик ишларини йўлга қўйишга
- D. Чорвачилик фермер хўжалиқларини ташкил этиш

13. ПҚ-842 сонли Президент Қарорининг моҳияти нимага қаратилган?

- A. Шахсий ёрдамчи, дехқон ва фермер хўжаликларида чорва моллари кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик

махсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги чоратадбирларни амалга оширишга

- В. Битта минтақада тарқалган зотларни туманлаштиришга
- С. Наслчилик ишларини йўлга қўйишга
- Д. Маҳаллий зотларни кўпайтиришга

14. Мутлоқ усиш деганда нимани тушунасиз?

- А. Маълум вақт ичида хайвоннинг тирик вазни ортиши
- В. Хайвоннинг бир кунлик усиши
- С. Тана улчамларини ортиши
- Д. Тана индексларининг ортиши

15. Инфантилизм нима ?

- А. Туғилгандан кейин усмай қолиш натижасида организмнинг чаларивожланиши.
- В. Туғилгандан кейин озика етишмаслиги туфайли жинсий органларнинг ривожланмай қолиши.
- С. Туғилгандан кейин озиканинг сифати паст бўлиши туфайли ички органларнинг ривожланмай қолиши.
- Д. Туғилгандан кейин яйратиш булмаганлиги туфайли ёш хайвонларнинг ривожланмаслиги

16. Онтогенез нима ?

- А. Онтогенез – бу хайвоннинг шахсий ривожланиш жараёни.
- В. Онтогенез – бу хайвоннинг маълум бир тана қисми.
- С. Онтогенез – бу хайвон тури
- Д. Онтогенез - бу қишло хўжалик хайвонларини жуфтлаш усули

17. Онтогенезга таъсир этувчи асосий омил?

- А. Машқ қилдириш, озуклантириш, бичиш, асраш
- В. Йиллининг фасллари
- С. Ёруғлик
- Д. Намлик

18. Ривожланиш деб нимага айтилади ?

- А. Ривожланиш –бу организм структурасининг мураккаблашиш жараёни бўлиб, орган ва тўқмаларнинг ихтисослашиш ва табақаланишидир.
- В. Ривожланиш –бу хайвон махсулдорлигининг ижобий ёки салбий ўзгариши.
- С. Ривожланиш –бу хайвоннинг тирик массасининг ошиши.
- Д. Ривожланиш –бу оталаниш жараёнида ҳосил бўладиган куртак.

19. Турли хайвон турларида ўсиш жараёни қанча давом этади ?

- А. Қорамол – 4, от – 5, қўй –1,5, чўчка – 2, туя – 6 йил.
- В. Қорамол – 8, от – 3, қўй -7, чўчка – 4, туя – 2,5 йил.
- С. Қорамол – 2, от – 8, қўй -4, чўчка – 3, туя – 4 йил.
- Д. Қорамол – 7, от – 4, қўй -3, чўчка – 1, туя – 5 йил.

20. Ўсиш ва ривожланишнинг қандай қонуниятлари бор ?

- А. Тўхтовсиз, нотекис, ритмик, коррелятив, адаптацион.

- В. Тўхтовсиз, нотекис, ритмик, генотипик, даврий,
С. Нотекис, ритмик, тўхтовсиз, коррелятив, генотипик,
D. Нотекис, даврий, тўхтовсиз, фенотипик, генотипик, ритмик.
- 21. Ўсиш деб нимага айтилади ?**
- A. Ўсиш бу микдорий ўзгариш бўлиб, онтогенез жараёнида юз бериб хужайра массаси ва хажмининг ошишидир.
B. Ўсиш бу хонакилаштиришда руй берган ўзгаришлар.
C. Ўсиш бу хайвон турининг ўзгариши.
D. Ўсиш бу хайвоннинг табиий иқлим шароитига мослашуви.
- 22. Ўсишни ўрганиш усуллари ?**
- A. Хайвонни тарозида тортиш ва тана ўлчамларини олиши натижалари асосида мутлок ва нисбий ўсишларни аниқлаш буйича.
B. Хайвон ташки кўринишини оддий куз билан чамалаб баҳолаш йули билан.
C. Экстерьер профили асосида .
D. Тана тузилиши индексларини чиқариш бўйича.
- 23. Ўсишнинг қандай қонуниятлари бор?**
- A. Даврийлик, нотекис ва ритмийлик.
B. Нотекис, ихтисослашиш, онтогенез, филогенез.
C. Оддий, мураккаб, табакали.
D. Генотипик, фенотипик
- 24. Чирвинский Н.П., Малиганов А.А., таълимоти буйича учрайдиган хайвонлар касалликлари?**
- A. Эмбрионализм, инфантализм, неотания
B. Туберкулёз, инфантализм, Яшур
C. Яшур, турберкулёз, бруцеллиёз
D. Туберкулёз, цинга, яшур
- 25. Ҳайвонларни қайси усуллар билан тирик вазнини аниқлаш мумкин?**
- A. Тарозига тортиш, Клювер – Штраух, Фровейн, , Труханов
B. Кўз билан чамалаб,
C. Тана индексларининг натижасига қараб
D. Фотосуратлар орқали
E. Пайпаблаб кўриш орқали.
- 26. Қандай кондициялар мавжуд?**
- A. Завод, кўргазма, ишчи, машқ қилдирилган, бўрдоқи.
B. Хом, пишиқ, семизлик.
C. Қўпол, нозик, бўш.
D. Зич, яхши, ёмон.
- 27. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг экстерьерини ўрганиш усуллари.**
- A. Оддий кўз билан чамалаб, пунктир ёки балл системасида, тана ўлчамлари олиш ва тана тузилиш индекслари ёрдамида, экстерьер профил ёрдамида, суратга тушириш билан.

- В. Солиштира - анатомик, краниологик, гибридологик, археологик, полеонтологик усуллар.
- С. Инбридинг коэффиценти ёрдамида, ирсият коэффиценти бўйича, сўйим массаси ва сўйим чиқимини аниқлаш асосида.
- Д. Биохимик, физиологик, гибридологик (генетик) гистологик.

28. Кондиция нимани билдиради?

- А. Семизлик даражасига кўра ташқи шаклининг кўриниши, ундан фойдаланиш
- В. Ҳайвонларни ўсиши ва ривожланиши
- С. Ташқи шакли, кўриниши
- Д. Ҳайвонларни ички тузилиши

29. Конституция деб нимага айтилади ?

- А. Конституция ҳайвон организмнинг умумий тана тузилишининг анатомик физиология хусусиятлари, ирсий омилларининг ҳайвон махсулдорлиги характерида ифодаланиши ва унинг ташқи муҳит таъсирига жавоб даражасидир (реакциясидир).
- В. Конституция бу ҳайвон орган ва тўқималарининг ривожланишдаги нисбатидир.
- С. Конституция деб ҳайвон туғилганидан кейин тўйимли озикалар билан озиклантирмаслик натижасида юзага келадиган, ўсишдан орқада қолиш шаклига айтилади.
- Д. Конституция деб маълум бир зотни тубдан, қайта яхшилаш мақсадида олиб бориладиган чапиштириш усулига айтилади.

30. Молларни баҳолаганда фойдаланиладиган асосий мучалар (тана қисмлари)?

- А. Умумий кўриниши, ривожланиши, елини, оёқлари
- В. Умумий кўриниши, ривожланиши, оёқлари, танасининг ўрта қисми
- С. Танасининг ўрта қисми, кўкрак айланаси
- Д. Кўкраги, елини, оёқлари, ривожланиши

31. Экстерьер нима ва бу термин ким томонидан қачон фанга киритилган?

- А. Экстерьер –ҳайвоннинг ташқи кўриниши, умумий ташқи кўриниши. Бу термин зоотехнияга 1768 йилда француз олими Клад Буржелъ томонидан киритилган.
- В. Экстерьер – ҳайвоннинг семизлик даражаси, бўрдоқиланиш хусусияти ва у 1926 йилда С.Райт томонидан фанга киритилган.
- С. Экстерьер –ҳайвонларнинг танлаш усули иккита катта гуруҳга сунъий ва табиий танлашга бўлинади. Бу терминни инглиз олими 1859 йилда Ч.Дарвин томонидан фанга киритилган.
- Д. Экстерьер –ҳайвоннинг шахсий ривожланиш қонунияти бўлиб, 1904 йилда рус олими Д.А. Кисловский томонидан фанга киритилган.

32. Экстерьерга караб баҳолашнинг қайси усулларини биласиз?

- A. Куз билан чамалаш, улчаш,индексини топиш, график усули, фотосурат орқали, пайпаслаш
- B. Расмга олиш, график усули, индексини топиш
- C. Куз билан чамалаш, расмга олиш, елинини улчаш
- D. Улчаш, расмга олиш, индексини топиш

33. Гушт йуналишидаги кормолларнинг сўйим чикими неча фоизга тенг?

- A. 60-65 %
- B. 68-70 %
- C. 65-68 %
- D. 55-60 %

34. Гўшт маҳсулдорлиги қайси кўрсаткичлар билан баҳоланади?

- A. Сўйим массаси ва сўйим чикими билан.
- B. Тана ўлчамлари орқали.
- C. Тирик вазни билан.
- D. Тана тузилиши индексларига асосан.

35. Лактация нима ?

- A. Лактация бу ҳайвон тукқандан то сутдан чиққунгача бўлган давр.
- B. Лактация бу ҳайвон тукқандан то келгуси туғимгача ўтган давр (кунлар хисобида)
- C. Лактация бу ҳайвоннинг навбатдаги оталангандан тукқангача бўлган давр.
- D. Лактация ҳайвон тукқандан биринчи оталаниш давригача ўтган вақт.

36. Назорат молхоналарида биринчи маротаба тукқан сигирларнинг соғилиш муддати қанча?

- A. ой
- B. ой
- C. 6 ой
- D. ой

37. Сервис ва қуриқ боқилиш даври нима?

- A. Сервис даври ҳайвон тукқандан биринчи оталанишгача ўтган вақт. Қуриқ боқилиш даври ҳайвон сутдан чиққандан келгуси туғимгача ўтган вақт.
- B. Сервис даври ҳайвон тукқандан сутдан чиққунгача ўтган давр. Қуриқ боқилиш даври ҳайвон тукқандан биринчи оталанишигача ўтган вақт.
- C. Сервис даври ҳайвон сутдан чиққандан келгуси туғимгача ўтган вақт. Қуриқ боқилиш даври ҳайвон тукқандан сутдан чиққангача ўтган вақт.
- D. Сервис даври ҳайвон тукқанда келгуси туғимгача ўтган вақт. Қуриқ боқилиш даври ҳайвон янги оталантирилгандан то тукқангача ўтган вақт.

38. Сибс нима?

- A. Ака-сингиллар, опа-укалардаги маҳсулдорлик
- B. Узоқ қариндошлик урчитиш усуллари
- C. Генотипи ва фенотипи бўйича мос келадиган ҳайвонлар гуруҳи

D. Яқин қариндошлик урчитиш ишларидан олинган ҳайвонлар гуруҳи

39. Сигирларда нечанчи туғимгача сут маҳсулдорлиги ошиб боради ?

A. 5 - 6 туғимгача

B. туғимгача.

C. 7- 8 туғимдан кейин.

D. - 4 туғимгача

40. Сигирларнинг елин тузилиши, унинг улчамлари лактациянинг қайси ойларида баҳоланади?

A. ва 3 ойларида

B. 1 ва 2 ойларида

C. 5 ва 6 ойларида

D. ва 5 ойларида